

*Зоран Деврња**
Универзитет у Београду,
Православни богословски факултет

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У РАЉАМА АКТУЕЛНИХ ГЛОБАЛНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОМЕНА

Канонска и социо-политичка анализа

Сажетак

Циљ овог рада је да се укаже на процесе који су почели пре једног столећа, а који у потпуности мењају савремени лик Православне цркве. Једна патријаршија, првенствујућа у части, покушава себе да наметне за јединог тумача предања и теолошких наратива, као и да промени канонско устројство и елисијални идентитет свих других аутокефалних Православних цркава. Наведени процеси су део глобалних геополитичких промена, а ток стварности говори и да су синхронизовани из истог центра моћи и политичког одлучивања, као и узајамно компатибилни и допуњујући. То нам говори да су међусобни односи Православних цркава у кризи која се чини пројектованом и вођеном у циљу лакшег и свеобухватнијег интервенисања у простору самопоимања православних народа и испољавања њиховог еклисијалног, националног, етичког и политичког идентитета.

Кључне речи: Цариградска патријаршија, Српска православна црква, Московска патријаршија, аутокефалија, Украјинска православна црква.

* zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs

УВОД

Од краја осамдесетих година прошлог века и пада тзв. *Гвоздене завесе*¹, рушења *Берлинског зида*², као и војне демонтаже *Варшавског пакта*³ и дезинтеграције *Совјетског савеза* [СССР]⁴, свет се налази у процесу суштинских геополитичких, војно-безбедносних и организационих промена. Почетком деведесетих наведене промене су се одражавале претежно на унутрашњу политичку и безбедносну нестабилност СФР Југославије⁵, односно, њених некадашњих чланица, као и СССР-а и његових бивших конститутивних република (Huntington 1996, 36). У глобалном јавном и политичком дискурсу експлоатисан је наратив да је цео свет у економској експанзији и пред решавањем готово свих постојећих проблема, наравно, у кључу и перспективама либерално-демократске политичке агенде (Fukuyama 1992, 136-137)⁶, а да су наведене државе у кризи само ради неразрешених националистичких спорова који их воде у бесмислене сукобе, као и због противљења исправнијој и супериорнијој политици најмоћнијих држава западне хемисфере (Fukuyama 1992, хix, 37 и 221). Последице наведених процеса су и проширење *Европске уније*

¹ *Гвоздена завеса* је еуфемизам за идеолошку, политичку, економску и војну подељеност Европе од 1947-1991. године.

² *Берлински зид* је саграђен 1961. године у циљу одвајања Источног од Западног Берлина. Зид је постојао до 09. новембра 1989. године.

³ *Варшавски пакт* је основан 1955. године и трајао је до средине 1991. године. Окупљао је социјалистичке државе Источне Европе предвођене СССР-ом и представљао је војни одговор на формирање НАТО пакта [1949. године].

⁴ СССР се договорно распао 1991. године. Формиран је 1922. године. Последица исхитреног распада СССР је велики број међусобно нерешених политичких, економских, територијалних и безбедносних спорова.

⁵ СФР Југославија се распала једностраном сецесијом Словеније, Хрватске и [Северне] Македоније 1991, као и Босне и Херцеговине 1992. године, што је произвело војне сукобе. Насилна сецесија наведених република унутар СФРЈ је легитимизована одлукама тзв. *Бединтерове комисије* у децембру 1991. године и међународним признањем ових република.

⁶ Наведени наратив кулминира са Фукујамином хипотезом о тзв. *Крају историје*, односно, о потпуном и коначном тријумфу капиталистичко-либерално-демократског друштвено-економског и политичког система који се у стварности пројављује кроз доминацију само једне суперсиле [или глобалне Империје] оличене у Сједињеним Америчким Државама и њеним политичким сателитима (Fukuyama 1992, 136-137)

[ЕУ] као и *Северноатлантске војне алијансе* [НАТО пакт]⁷ према истоку Европе последњих година 20. и у првим годинама 21. века⁸.

До отпочињања поменутих процеса престоне катедре само неколико [четири или пет] аутокефалних Православних цркава су се налазиле у државама које су чланице или су под кључним утицајем политике НАТО пакта⁹, да би данас то био случај већине Православних цркава.¹⁰ Последњих година смо сведоци да промене које спомињемо уопште нису локални феномени и да нису узроковане само неприлагођеношћу појединих народа „неумитностима” модерних политичких токова који карактеришу *крај историје*, већ да су у правом смислу речи глобалне, да обухватају све нације и државе, и да теже да промене услове живљења и организовања готово свих савремених државно-правних и политичких ентитета и културних идентитета. Наведена ситуација се неминовно одражава и на положај и организацију свих верских заједница, особито оних хришћанског исповедања, у савременом свету. Међутим, у јавном говору експоната доминантних актуелних политика, глобалистичке и либералистичке провенијенције, сасвим се отворено наглашава да се у организацији и традицији Православне цркве препознаје највећа препрека њиховом спровођењу (Нови Стандард 2014), односно, да је ова црква вредностима које баштини и промовише у колизији са вредносним трајекторијама које се из културних и политичких центара утицаја пројектују у савремени свет (Proković 2019).¹¹

⁷ НАТО пакт је формиран 1949. године под изговором обједињене одбране групе западноевропских држава, предвођених САД, од СССР-а.

⁸ Пољска, Чешка и Мађарска су постале чланице НАТО пакта 1999, а Литванија, Летонија, Естонија, Румунија, Бугарска, Словачка и Словенија 2004, Албанија и Хрватска 2009, Црна Гора 2017, а Северна Македонија 2020, Финска 2023. године, а процес придруживања Шведске је још увек у току. НАТО савез поседује војну базу [Camp Bondsteel] од 1999. године и на територији Аутономне покрајине Косово и Метохија.

⁹ Цариградска патријаршија – Истанбул [Турска], Јерусалимска патријаршија – Јерусалим [Израел], Кипарска архиепископија – Лефкозија [Кипар] и Атинска архиепископија – Атина [Грчка]. Ове аутокефалне црквене катедре имају грчки етнички, језички и културни идентитет који се рефлектује и на живот и организацију Александријске патријаршије – Александрија [Египат].

¹⁰ Мишљења смо да би ова чињеница у блиској будућности могла имати значајан, ако не и кључан, утицај на развој међусобних односа помесних Православних цркава.

¹¹ Ову тезу је први изложио Карл Билт 2014. године (Нови Стандард 2014), а потом и НАТО генерали Кертис Скапароти и Бен Хоис 2017. и 2018. године (Proković 2019).

Будући због тога под великим трансформативним идеолошким и нормативним притиском западних центара моћи уочава се да је Православна црква у свим својим организационим видовима у великој кризи са болном неизвесношћу њеног разрешења.

Чланак који је пред вама представља покушај аутора да сагледа могуће канонске и организационе последице ових процеса на живот Православне цркве, да препозна њихове узроке, ближе и даље циљеве, као и да укаже на харизматски потенцијал ове свештене заједнице која је, поседујући благодатно својство светотајинског саморазумевања, кадра да изнедри нова решења за нове кризе на темељима своје аутентичне теолошке традиције и сакралног историјског наслеђа.

ГЕНЕЗА НЕРАЗУМЕВАЊА И ОРГАНИЗАЦИОНИХ КОНФРОНТАЦИЈА МЕЂУ ПРАВОСЛАВНИМ ЦРКВАМА

Процес националног ослобађања почетком 19. века донео је идеје које су се тичале обнове националних црквених катедри на ослобођеним територијама. Православни народи на Балкану су од средине 18. века били јурисдикцијски део Цариградске патријаршије¹², будући да су сагласношћу ове црквене катедре и Велике Порте све аутокефалне Цркве на Балкану у том периоду биле неканонски укинуте (Слијепчевић 1991/1, 421-450). Обнова националне и црквене самосвести и организације довела је и до јављања идеје о обнови црквених јединица аутокефалног статуса на ослобођеним територијама. Тако је у Грчкој 1833. године Атинска архиепископија прогласила црквену аутокефалност уз противљење Цариградске патријаршије што је довело до раскола који је трајао до 1850. године и прихватања, од стране ове првенствујуће катедре, фактичког стања у организацији Цркве на ослобођеним грчким

¹² Посебно бисмо нагласили гашење и укидање Пећке патријаршије 1766. и Охридске архиепископије 1767. године, одлукама Велике Порте у Истанбулу и сагласношћу Цариградске патријаршије. Патријарх цариградски постаје политички предводник свих хришћана [*Раје*], а Цариградска патријаршија преузима духовно старање над свим православним народима Балканског полуострва, уводи грчку високу јерархију [тзв. Фанариоте] у свим црквеним областима, намеће грчки као богослужбени и административни језик, и увећава своје годишње пореске приходе који су се наплаћивали од нижег свештенства и верног народа (Братић 1911).

територијама (Даровски 2021, 10-15). Црква у Србији је добила аутономију 1831. године (Слијепчевић 1991/II, 317), да би после Берлинског конгреса и стицања државне независности 1878. и Београдска митрополија добила 1979. године аутокефални статус (Слијепчевић 1991/II, 382-383; Даровски 2021, 15-18). Слично је било и у другим помесним црквама на Балкану и Источној Европи крајем 19. века (Даровски 2021, 19-22). Наведеним примерима желимо да укажемо на чињеницу да су народноослободилачки покрети своју идеју ослобођења рефлектовали и на цркву и црквену свест верног народа, али да су сами паралелни процеси националне и црквене афирмације често имали дивергентно усмерење додатно компликујући већ веома сложену политичку ситуацију унутар и између православних нација и њихових држава.¹³

Без обзира на повремена неслагања, неканонске испаде и канонске санкције, односи између Православних цркава су у највећој мери били утемељени на теолошком предању које ова црква баштини већ скоро два миленијума. Међутим, почетак и прва половина 20. века доносе низ промена које ће значајно утицати на динамику међуцрквених односа код православних до данас (Даровски 2021, 23-33). Два Балканска и почетак Великог рата, државноправно урушавање три европска царства по његовом завршетку¹⁴, међусобни ратови православних народа праћени огромним злочинима и жртвама, обнова патријаршког статуса Руске цркве и истовремена идеолошка и политичка репресија бољшевика над Патријархом Тихоном и целом црквом у новоформираном СССР-у (Kalkandjieva 2015, 17), образовање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и у вези са тим обнављање статуса СПЦ у достојанству патријаршије 1920. године (Гардашевић 2002, 163-165), доводе до сасвим нове ситуације у међуцрквеним саодношењима православних. Томос из 1922. године којом Синод Цариградске патријаршије и патријарх Мелетије [Метаксакис] обнављају Српској цркви статус патријаршије, који јој је неканонски одузет 1766. године, не доноси било какве

¹³ Три године по стицању независности 1878. године у Србији је отпочела велика криза у односима државе и цркве која је врхунила у хапшењу и протеривању свих канонских епископа и свргавању митрополита Михаила са места црквеног поглавара.

¹⁴ Крај Првог светског рата довео је до престанка Отоманске империје, Руског царства и Аустро-угарског царства. У све три наведене империје живео је велики број православних хришћана.

еклисиолошке и организационе новине које би побуђивале позорност приликом свог појављивања. Овим Томосом Цариградска црква себе види једнаком у правима и дужностима са свим осталим Православним црквама и осим својства првенствовања у части себи не присваја ни једну другу еклисијалну специфичност и посебност (Деврња 2023, 24-26). Међутим, прогоном великог броја грчког и другог православног становништва 1922. године из Цариграда и Смирне, као и других градова и области Турске, осетивши се испражњеном од верног народа након његове насилне депортације са хиљадугодишњих огњишта, Цариградска патријаршија, у жељи да себи привуче вернике из све бројније православне дијаспоре, уводи нову еклисиологију темељећи је на сасвим новом и до тада небивалом тумачењу 28. канона Четвртог васељенског [Халкидонског] сабора 451. године (Јевтић 2005, 117-119; Тројицки 2008а, 31-32). Новим тумачењем овог канона ова Патријаршија присваја себи право управљања православним верницима ван њихових матичних држава, док помесним националним црквама, којима ти хришћани припадају, одузима на канонима засновану пастирску, духовну и канонску надлежност (Милаш [1895] 2004, 390-423; Тројицки 2008а, 31-39), поистовећујући заједнице православних у Западној Европи и на Америчком и Аустралијском континенту са хришћанским заједницама у варварским земљама из 28. канона Четвртог васељенског сабора. Основ новог теолошког и канонског тумачења текста 28. правила сабора у Халкидону вероватно јесте потреба ове Патријаршије да своју веома ослабљену политичку, економску и популациону позицију у секуларној Турској Кемала Ататурка оснажи јачањем својих веза са тада доминирајућим политичким центрима Западне, Средње и Северне Европе, у којима је непосредно пре и у годинама после Великог рата већ постојала православна популација завидне величине, као и са центрима политичког одлучивања у САД чији је интензитет фактичке моћи у међународним односима већ био приметан и у порасту. У почетку се међу помесним црквама на наведене нове еклисиолошке ставове Патријарха Мелетија и његовог Синода није оштро реаговало, јер није одмах постојала свест о стварним последицама оваквих потеза поглавара једне цркве. Међутим, представници Цариградске патријаршије врло доследно наставаљају да развијају теолошке претпоставке нове еклисиолошке матрице (Тројицки 2008ц, 176), нарочито у деценијама после Другог светског рата, приближавајући се сасвим свесно и са очекиваним

исходом полугама моћи америчке политичке елите, независно од њеног страначког одређења у политичком дискурсу САД. Отпорност еклисиолошких наратива Цариградске патријаршије, који јој дају првенствујуће место у односу на све остале цркве и у остваривању канонске и духовне власти, а не само части¹⁵, на све аргументоване теолошке и историјски елабориране критике од низа православних теолога, каноничара и архијереја, указује на чињеницу да се теолошки обрт ове Патријаршије добро и студиозно припрема, да се од њега очекују суштински важни бенефити за ову црквену катедру, али и да уобличени наративи имају извесну рефлектујућу последицу и на антиципирана политичка престројавања која су деценијама припремана под велом тзв. *Гвоздене завесе* и под маском псеудо-идеолошких надгорњавања. У реалности, али иза сцене, током друге половине 20. века водио се истински геополитички сукоб Истока и Запада, независно од идеолошке позиционираности сукобљених страна, при чему је Исток поред социјалистичко-комунистичке препарираниости у то време носио и наслеђе, додуше пригушено, прикривено и забрањено, православне духовности и црквене организације. Иако је црквени живот у СССР-у, земљама социјалистичког блока, као и у Југославији, једва био дозвољен, а у појединим областима сведен на рудиментарне форме или је био чак искорењен, очито да је у западним центрима политичког промишљања и одлучивања још тада препознат као негативан изузетно кохезиван, идентитетски надахњујући и изграђујући потенцијал православне вере, културе, система вредности и црквене организације (Huntington 1996, 126). У том смислу, стварање теолошких наратива и учења који имају интензитет да суштински трансформишу потенцијално моћне организационе и духовне структуре Православне цркве представљало је императив у редовима оних који су гајили претензије на темељно и драматично идентитетско и структурално државноправно прекомпоновање простора европског Истока, Балкана, као и области источно и јужно од планинских висова Урала и Кавказа. Процес који је отпочео крајем осамдесетих и почетком деведесетих, како смо на почетку објаснили, створио

¹⁵ Цариградска патријаршија све чешће и све отвореније заговара еклисиолошку позицију свога првенства међу катедрама свих Православних цркава по моделу *Primus sine paribus* [Прва без једнаких] за разлику од древног предања православног истока по којем је ова првенствујућа црквена катедра *Primus inter pares* [Прва међу једнакима].

је повољне друштвено-политичке прилике да се и теолошки наративи укључе у вредносне конфликте и поступке државно-националне деструкције, са једне, и истовремено њене вештачке конструкције на другачијим идентитетским основама, са друге стране. Тако посматрано, одмах по нестанку СССР-а и образовања самосталних држава од њених некадашњих република, Цариградска патријаршија је поново отворила питање црквене јурисдикције у балтичким државама. Наиме, ситуација која је имала своју предисторију у периоду пред пад Руске империје и формирање СССР-а, када је дошло до трансформације канонског организовања цркве у Естонији (Тројицки 2008а, 33), при чему је, након неколико година, коначна и свеобухватна црквена организациона надлежност у овим државама ипак припала Московском патријархату, и када је ова ситуација остала замрзнута у периоду од седам деценија, обележеног идеолошким монизмом и репресијом, она добија свој наставак одмрзавањем теме почетком деведесетих и отварањем питања реконструкције црквеног организовања по критеријумима Цариградске патријаршије. Верујућа паства Православне цркве у поменутиим државама поред аутохтоног становништва обухвата и веома бројне заједнице Руса и других православних народа који већ неколико генерација у континуитету живе у њима (Huntington 1996, 154). Сукоб Цариграда и Москве по питању организације цркве у Естонији средином деведесетих добија на интензитету што доводи до стварања раскола између две најзначајније савремене Православне цркве (Кпох 2004, 82). Престаје пракса узајамног литургијског помињања ове две патријаршије што почиње да смета свим помесним црквама, као израз неаутентичног сведочења цркве у свету осим, тако се тада чинило, Цариграду и Москви. Посредништво српског Патријарха Павла доприноси постепеном отопљавању и успостављању међусобних односа, али суштински ништа не решава јер организација цркве у Балтичким државама остаје удвојена. Увођење демократског начела административног организовања по принципу да свака парохија може да бира да ли жели да припада црквеној структури једне или друге патријаршије (Тројицки 2008б, 125-126) не само да не извире из теолошког предања већ производи многе статусне, еклисиолошке, друштвене и политичке последице. Међутим, циљ је остварен, односно, дошло је до црквене административно-канонске колизије и изнуђене конфронтације дивергентних еклисиолошких принципа и укореењених теолошко-историјских наратива (Тројицки

2008б, 132-142), а што је, у случају отпочињања једног дугог трансформативног процеса са далекосежним последицама и из перспективе иницијатора процеса, равно успеху. Једна од многих последица јесте и системско одузимање грађанских права руској и рускоговорној популацији у овим земљама, што већ три деценије не наилази ни на какав отпор или протест међународне и црквене јавности. Поред своје теолошко-историјске неутемељености статус цркве у Балтичким државама остаје и непредањски, и као такав неправилан до данас.

Поред наведене конфронтације, Цариградска патријаршија, можда још увек неспремна да у овом тренутку отпочне већ опробани трансформативни процес, само кроз неутемељене представке нашим саборским институцијама најављује поновно отварање питања канонског статуса Будимске епархије унутар СПЦ, које је већ било постављено Српском патријарху Варнави 1931 (Тројицки 2008а, 30), неубудљиво оспоравајући историјске и теолошке основе њене канонске позиције у оквирима некада Карловачке митрополије, а данас Београдске патријаршије. Поред тога, пракса канонских посета највиших клирика Цариградске патријаршије државама бивше Југославије, чије територије су у духовној и јурисдикцијској надлежности СПЦ, као што су Словенија и Хрватска, без тражења свештене сагласности наших надлежних архијереја и саборских тела за такав чин, наговештава да би опсег канонског и јурисдикцијског оспоравања наше еклисијалне суверености од стране Цариградске патријаршије можда могао у скорој будућности бити проширен.

Да је наговештена проблематика део идеје и праксе целовитијег прекомпоновања јерархијских и управних структура помесних Православних цркава потврђује и однос Цариградске патријаршије према Православној цркви у чешким земљама и Словачкој где је, у покушају да наметне свој персонални избор за место Митрополита ове цркве, Цариградска патријаршија формирала на њеним територијама удвојену формалну јурисдикцију без постављења самих клирика што је, без обзира на ту чињеницу, чин еклатантног уплитања у унутрашње односе једне цркве (Стање ствари 2021).

Наравно, неопходно је навести да иницијативе једне помесне цркве за преиспитивање канонско-организационог статуса појединих црквених области унутар јурисдикција других помесних цркава не остају само у оквирима унутрашње и спољне еклисијалне динамике Цариградске патријаршије већ и друге помесне цркве,

а у најизраженијем виду Румунска православна црква, износе неутемељене захтеве и отварају вештачка питања директно се мешајући у јурисдикцијске надлежности других цркава, међу којима највише Руске и Српске православне цркве, као и Јерусалимске патријаршије. Исконструисани захтеви за формирање канонске јурисдикције Румунске цркве у источним областима Србије, као и својатање влашког мањинског корпуса и његова насилна румунизација, представљају атак како на еклисијалну структуру СПЦ тако и на сувереност Републике Србије. Молбе са Синода СПЦ да током Светог и Великог сабора Православних цркава на Криту 2016. године Цариградска патријаршија посредује у овом нашем спору са Румунском црквом наишле су на игноранцију код надлежних на Фанару. Истовремено и у истом циљаном кључу, средином деведесетих Румунска црква поново отвара питање црквене организације у Молдавији, где је црква већ деценијама веома добро уређена и у канонском и јурисдикцијском јединству са Московском патријаршијом. На територији ове државе и помесне цркве такође под притиском оснажена је, као пандан Православној цркви Молдавије, паралелна еклисијална структура у форми Бесарабијске митрополије¹⁶ која инсистирајући на свом румунском националном и културном идентитету инклинира јурисдикцијски ка Румунској православној цркви, а у политичком смислу ка Влади у Букурешту. У новије време агресивност Бесарабијске митрополије према структурама Православне цркве Молдавије постаје све већа и безочнија (RSE 2023). У овим вештачким и национализмом обојеним црквеним спорењима румунска страна често користи уцене из арсенала евроинтеграцијских условљавања што наговештава да делатност ове цркве није без сагласности и подршке румунске државе која је чланица ЕУ, односно, наслућује се да је наведена црквена политика део шире спољнополитичке агенде државе Румуније. Томе у прилог говори и чињеница да Румунска црква већ од првих година 21. века на канонској територији Јерусалимске патријаршије, без икакве сагласности и еклисијалне увиђавности, гради своје сакралне објекте и манастире. Наведена пракса је довела до прекида општења између ове две патријаршије, а и Српска црква је пре неколико година разматрала такав начин санкционисања неприхватљивог понашања

¹⁶ Бесарабијска митрополија је као удвојена еклисијална структура Румунске православне цркве формирана 1919. године.

Румунске цркве на нашој канонској територији, али се од тога због теолошких разлога и ширих политичких последица одустало.

Да еклисијални проблеми не тињају само на европском тлу говори и чин задирања Јерусалимске у канонски простор Антиохијске патријаршије формирањем Митрополије у Катару. Наиме, Катар је део јурисдикцијског простора цркве са седиштем у Дамаску, а не у Јерусалиму, те имајући то у виду и поред свих оправдања никако није могла Јерусалимска патријаршија да постави свог клирика у тој земљи (Митрополија 2015). На тражење Антиохијског патријархата да се овај проблем разматра на сабору на Криту 2016. године, одговор при формирању саборске тематске агенда је био негативан. Због овог нерешеног проблема, којем се не назире крај, две древне патријаршије су у дуготрајном спорењу, одсуству формалне комуникације и прекиду литургијског општења (Митрополија 2016). У сличном маниру, у виду реакције на подршку коју је Александријска црква као заједница гркофоног идентитета дала неканонском формирању тзв. Православне цркве Украјине од стране Цариградске патријаршије 2018. године, Руска православна црква образује своју јурисдикцију и викаријат у Африци (Спутњик 2021) директно угрожавајући компактност и јединство црквене организације на канонском подручју друге помесне цркве (Етос 2022).

Поред манипулисања канонским црквеним структурама на неканонски начин већ неколико деценија је присутна и пракса стварања организација без еклисијалног идентитета које немају никакво верско и светотајинско утемељење, већ су прикривене организације са политичким интересима које претендују на признавање црквеног статуса од стране државе у којој су организоване, а на штету општепризнате и вековима присутне канонске цркве која на тој територији врши своју јурисдикцијску и пастирску мисију. Најеклатантнији пример оваквог напада на једну православну канонску структуру имамо у виду тзв. Црногорске православне цркве која је регистрована и постоји као удружење грађана, а претендује на еклисијални статус са тенденцијом истискивања и одузимања имовине канонске Српске православне цркве са простора њеног вековног црквеног организовања (Anđelković 2022). Сличан процес се већ неколико година одвија и у Хрватској кроз манипулацију тзв. Хрватском православном црквом као социјалним феноменом који нема никакво еклисијално, историјско, нити правно утемељење. Међутим, и без свега овога, у медијском простору Хрватске ова

псеудо-верска, а суштински политичка организација заузима, несразмерно њеном значају и бројности, велики простор (НРС. wordpress.com 2023).

Да ли је у свим наведеним примерима по среди само недоследност у спровођењу темељних канонских принципа (Тријицки 2008б, 142-147), или наконзистентна канонска и еклисијална пракса формирана вековима у променљивим и репресивним историјским околностима, или манипулација друштвено-политичким и пастирско-духовним реалијама ниског степена еклисијалне освешћености после вишедеценијског обитавања цркве у условима репресивних друштвених механизма и ускраћене слободе верског и идентитетског испољавања, или злонамерна и циљано деструктивна инструисаност појединих црквених катедри од стране светских центара политичке и војне моћи, немогуће је данас са сигурношћу одговорити. Можда је по среди конгломерат свега набројаног. Оно што се сада може учинити у вези са набројаним проблемима јесте отворено и искрено их евидентирати и анализирати, и без пратећих предрасуда назвати правим именом и као такве адекватно вредновати *оружјем* миленијумског духовног и теолошког наслеђа, акцентовањем светоотачким учењем прочишћене унутрашње еклисијалне самосвести и бескомпромисном спремношћу да се посведочи мистириолошки идентитет цркве као јединственог и једног Тела Христовог, будући да је управо јединство цркве препознато као њена исконска харизматична снага и баш због тога фиксирано као мета наведених еклисијално-деструктивних процеса.

ОД ОЧЕКИВАНОГ ТРИЈУМФА ДО КОНАЧНОГ НЕУСПЕХА СВЕТОГ И ВЕЛИКОГ САБОРА ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА НА КРИТУ 2016. ГОДИНЕ

Све претходно наведено нас доводи до закључка да је Православна црква у озбиљној системској кризи. Стиче се утисак да су изгубљени унутрашњи критеријуми саморегулације сложених односа међу помесним црквама које изграђују њен Васељенски лик. Сама чињеница да од 14. века и чувених Паламитских сабора (Острогорски 1998, 478-486) немамо саборе који претендују да изразе саборску свест и идентитетско самопоимање православних представљала је мотив за организовање једног свеправославног сабора. Идеја је први пут изречена на Свеправославном конгресу

у Цариграду 1923. Међутим, прва Свеpravославна конференција је одржана на Родосу 1961. године¹⁷, а прва Предсаборска конференција у Женеви 1976. године (Поповић 1977). Формирање тематске агенде *Светог и Великог сабора* се искристалисало у ходу током самих конференција, мада је временом било и њених измена, допуњавања и изузимања појединих питања. Оно што је важно нагласити је да је питање аутокефалије и аутономије фигурирало до пред сам сазив сабора као тема од круцијалног значаја за живот Православне цркве у савременом свету. Поред ових, дефинисано је и питање решавања организационих проблема у дијаспори. Око овог питања доминирао је наратив Цариградске цркве о њиховом ексклузивном праву да управљају дијаспором. Међутим, када је коначно сазван *Свети и Велики сабор Православних цркава* [СВСПЦ], саборска тематска агенда је стриктно редукована без могућности њеног спонтаног проширења током трајања самог сабора. Питање аутокефалије је изостављено (Одлуке СВСПЦ 2017, 5) као апсолвирано и решено, наравно у теолошком, канонском и организационом кључу Цариградске патријаршије. Наиме, проблем проглашења аутокефалије је на последњим Предсаборским конференцијама постављен сасвим једнострано као да се тиче само Цариградске цркве, која је таквом својом позицијом и овлашћена да понуди одговор на њега. Одговор се састојао од става да се ово питање не разматра на *Светом и Великом сабору*, већ да су све помесне цркве у обавези да поштују ексклузивност положаја и овлашћења која је Цариградска патријаршија приписала себи као једине надлежне поводом проглашавања нове црквене аутокефалије. Због озбиљних разилажења у процесу припрема сазива овог сабор четири помесне цркве¹⁸ су одбиле да учествују на њему. Сабор на Криту није успео да изрази јединство помесних Православних цркава, а на изванредан начин је допринео њиховом даљем међусобном удаљавању. Патернализам Цариградске патријаршије у односима према другима Православним црквама, крутост у процесу формирања каталога тема, узурпација саборских административних механизма уз нескривену манипулацију у титулисању архијереја, нејасни саборски протоколи

¹⁷ Друга и трећа Свеpravославна конференција одржане су 1963. и 1964. године, а четврта у Београду 1966. године, да би јој тај статус био одузет 1968. године и додељен сабору одржаном у Шамбезију крај Женеве (Поповић 1977).

¹⁸ Антиохијска патријаршија, Московска патријаршија, Грузијска православна црква и Бугарска православна црква.

вођења седница и дефинисања закључака, као и многа друга питања, овај сабор сазван са великим претензијама своде на догађај којег је време претекло и који ће вероватно брзо бити заборављен.

АКТУЕЛНА СИТУАЦИЈА ПОСЛЕ САБОРА НА КРИТУ

Супротно очекивањима Критски сабор је само распламсао неслагања међу Православним црквама. Незадовољна неучествовањем четири Православне цркве на Критском сабору и осетивши добар моменат да се свим црквама наметне нова еклесиологија, Цариградска патријаршија отпочиње процес еклесијалног умањивања постојећих аутокефалија (Даровски 2021, 54-58) стварајући канонске преседане попут давања Томоса о аутокефалији тзв. Православној цркви Украјине [тзв. ПЦУ] (Томос 2019), која је састављена од две расколничке заједнице које не могу да посведоче апостолску сукцесију и светотајински континуитет рукополагања својих клирика. Ова псеудо-црквена заједница, која има подршку државних власти Украјине, одмах је отпочела са прогоном свештенства, монаштва и верног народа канонске Украјинске православне цркве [УПЦ] на челу са митрополитом Онуфријем, у виду насилног затварања, отимања и спаљивања храмова, протеривања и физичког злостављања свештеника, незаконитим хапшењима и претресима, као и монтираним судским поступцима (СПЦ 2023). Кулминација прогона је наступила законском забраном постојања свештених структура УПЦ, одлуком Украјинске Раде [Парламента] од 19. октобра 2023. године. Одлука о стварању неканонске паралелне црквене структуре на територији Украјине отворила је врата нечувеним безаконјима и нељудским поступцима чиме су угрожена права на слободно верско организовање десетинама милиона верника.

Томос Цариградске патријаршије којим је образована тзв. аутокефална црквена организација у Украјини [тзв. ПЦУ], а у својој суштини неканонска, садржи еклесиолошке елементе којима се суштински укида сваки облик до сада постојеће црквене аутокефалије, при чему се канонски статус свих помесних цркава еклесиолошки редукује, условљава и везује за Цариградску црквену катедру и чини се харизматски и организационо зависним од ње (Даровски 2021, 50-54). Наиме, канонски оквир аутокефалије предвиђен новом еклесиологијом Цариградске цркве је суштински сведенији и мањег обима од досадашњег разумевања и практиковања аутономног статуса

једне црквене области унутар постојећих Православних цркава. То значи да УПЦ, као аутономна у оквиру Московског патријархата, има далеко већа овлашћења и слободу самосталног одлучивања о појединим питањима него што то на основу Томоса Цариградске патријаршије из 2019. године има тзв. ПЦУ (Даровски 2021, 5-6). Исто је и са аутономним статусом и слободом самосталног одлучивања Охридске архиепископије унутар СПЦ из 1959. године. Грамате садржине сличне Томосу о успостављању неканонске тзв. ПЦУ, Цариградска патријаршија је послала у последње четири године Православној цркви у чешким земљама и Словачкој, Православној цркви Пољске, као и Грузијској православној цркви, најављујући свакој од њих преиспитивање њеног канонског статуса и обима њене аутокефалије које су добиле, како од првенствујуће црквене катедре Цариграда, тако и од Московског патријархата. Будући да су Пољска, Чешка и Словачка чланице НАТО пакта, а да је Грузија објекат директног уплитања ове организације у њен унутрашњи политички живот, у скорој будућности се могу очекивати политички притисци њихових Влада да се без отпора приклоне најављеним променама свог канонског статуса.

Полувековни проблем раскола аутономне Македонске православне цркве (МПЦ)-Охридске архиепископије од Београдске патријаршије (Jović 2021, 117), који је Српска црква покушавала добром вољом да реши у више жалосно неуспелих покушаја, се показао као погодан Цариградској патријаршији да демонстрира своје *вештине* уплитања у живот и канонску надлежност других сестринских цркава. Да преседан са неканонском организацијом цркве у Украјини не би постао еклисиолошко правило за цело православље сличном таквом интервенцијом Цариградске патријаршије на канонском простору СПЦ, уз сагласност цркве у [Северној] Македонији да се врати у свој аутономни канонски статус у којем је била пре раскола (Jović 2021, 114), што је увек био захтев Архиепископског сабора СПЦ као предуслов исцељења неканонског статуса ове црквене јединице, Свети архиепископски сабор СПЦ на челу са патријархом Порфиријем, 16. маја 2022. године, са одговорношћу и овлашћењима Мајке цркве, додељује аутокефалију Охридској архиепископији – МПЦ на челу са архиепископом Стефаном (Томос 2022).¹⁹ Чинећи овим чином огроман историјско-идентитетски и еклисиолошки уступак, како

¹⁹ Томос СПЦ којим се додељује аутокефални статус Македонској православној цркви – Охридској архиепископији донет је и објављен 05. јуна 2022. године.

цркви у Северној Македонији тако и свим помесним Православним црквама, СПЦ је овом одлуком успела да осујети, бар за сада, развој разарајуће еклисиолошке идеје и црквене организационе и канонске праксе Цариградске патријаршије које претендују да промене самосвест и идентитет свих Православних цркава увођењем нових еклисиолошких, теолошких и канонских критеријума оснажених потпуно произвољним тумачењима кључних догађаја из историје свих православних народа и њихових цркава.

ЗАКЉУЧАК

Данас је потпуно видљиво и лако схватљиво да се процесом насилног трансформисања свештеног и канонског идентитета Православних цркава управља из једног центра и да тај процес прати паралелна глобална геостратешка и геополитичка престројавања и прекомпоновања. Сасвим је разумљиво да ће се последице овог процеса одразити и на свим другим меридијанима Земље и да ће произвести, и већ производе, осмишљено и организовано супротстављање. Ми смо у обавези да пратимо те процесе и потрудимо се да они не измене суштину нашег верско-црквеног идентитета, као и темеље наше националне и историјске самосвести. Питање очувања предањског идентитета Православних цркава, као и еклисиолошких и канонских критеријума њиховог организовања, као предуслова успешног вршења свештене мисије и сведочења Христовог васкрсења, постаје данас примарна обавеза ове генерације православних пастира, теолога и верног народа. Уз свест да ће бити неопходно поднети многе жртве на том путу, што су српски народ и СПЦ већ на особен начин и учинили, изражавамо став и свест да је очување еклисијалне и канонске постојаности Православне цркве један од кључних чинилаца свеопштег супротстављања започетим процесима урушавања система вредности изграђеног на двомиленијумском харизматском сведочењу црквене вере православног предањског и историјског идентитета.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Братић, А. Томо. 1911. „Из мемоара војводе Богдана Зимоњића”. 01.01.1911. Последњи приступ 18. новембра 2023. *Срби у БиХ*. <http://srbiubih.com/iz-memoara-vojvode-bogdana-zimonjica-kalendar-spkd-prosvjeta-01-01-1911/>.
- Гардашевић, Благота. 2002. „Организационо устројство и законодавство Православне Цркве између два светска рата”. У *Избор црквено-правних радова*. ур. Д. Калезић, Р. Поповић, Н Милошевић. 206-233. Београд: ПБФ УБ.
- Даровски, Павле. 2021. „Томосологија Константинопољске Патријаршије”. Јун 2021. Последњи приступ 20. новембар 2023. <https://eparhijabacka.info/wp-content/uploads/2021/06/PAVLE-DAROVSKI-TOMOSOLOGIJA...-prevod-ep-irinej.pdf>.
- Деврња, Зоран. 2023. „О Томосу уједињења из 1922. године – канонска и еклисиолошка анализа текста”. *Богословље* 82 (1): 17-28. doi:10.18485/bogoslovlje.2023.82.1.2.
- Етос*. 2022. „Афрички егзархат РПЦ већ броји више од 180 свештеника”. 28.5.2022. Последњи приступ 20. новембра 2023. <https://etos.press/post/5947>.
- Јевтић, Атанасије. 2005. *Свештени канони Цркве*. Београд: ПБФ УБ.
- Милаш, Никодим. [1895] 2004. *Правила Православне цркве са тумачењима I*. Нови Сад: Наклада књижаре А. Пајевића. „Репринт”. Београд – Шибеник: Истина – Епархија далматинска. У фототипском издању 390-423.
- Митрополија*. 2015. „Саопштење Јерусалимске патријаршије поводом одлуке Антиохијске патријаршије да прекине општење са њом”. 13. јул 2015. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://mitropolija.com/2015/07/13/saopstenje-jerusalimske-patrijarsije-povodom-odluke-antiohijske-patrijarsije-da-prekine-opstenje-sa-njom/>
- Митрополија*. 2016. „Јерусалимски патријарх Теофило изразио спремност да учини уступке Антиохијској цркви”. 28. јануар 2016. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://mitropolija.com/2016/01/28/jerusalimski-patrijarh-teofilo-izrazio-spremnost-da-ucini-ustupke-antiohijskoj-crkvi/>

- Нови Стандард. 2014. „Карл Билт или украјински нацисти; Има ли разлике?”. 01.05.2014. Последњи приступ 19. новембра 2023. <https://standard.rs/2014/05/01/karl-bilt-ili-ukrajinski-nacisti-ima-li-razlike/>.
- Одлуке СВСПЦ. 2017. ур. Амфилохије Радовић. *Одлуке Светог и Великог Сабора Православне Цркве*. Београд-Цетиње: Светигора.
- Острогорски, Георгије. 1998. *Историја Византије*. Београд: Народна књига-Алфа.
- Поповић, Јустин. 1977. „Саборност цркве у савременом светлу – Поводом сазива Великог сабора Православне цркве”. 15. фебруар 2012. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://svetosavlje.org/sabornost-crkve-u-savremenom-svetlu/>.
- Слијепчевић, Ђоко. 1991. *Историја Српске православне цркве 1-3*. Београд: БИГЗ.
- Спутњик. 2021. „Руска православна цркве формирала егзархат у Африци”. 30.12.2021. Последњи приступ 20. новембра 2023. <https://sputnikportal.rs/20211230/ruska-pravoslavna-crkva-se-siri-na-crni-kontinent-1132911257.html>.
- СПЦ. 2023. „Митрополит Павле, намесник Кијево-печерске лавре, у кућном притвору”. 03. 04. 2023. Последњи приступ 20. новембар 2023. <https://spc.rs/mitropolit-pavle-namesnik-kijevsko-pecerske-lavre-u-kucnom-pritvoru/>.
- Стање ствари. 2021: „Raskol u pravoslavnom svetu dostigao novi nivo sada oko crkve čeških zemalja”. 12.3.2021. Последњи приступ 18. новембра 2023. године у 18:00. <https://stanjestvari.com/2021/03/12/sputnjik-raskol-u-pravoslavnom-svetu-dostigao-novi-nivo-sada-oko-crkve-ceskih-zemalja/>.
- Томос. 2019. „Vartolomej potpisao Tomos o autokefalnosti crkve u Ukrajini”. 05. januar 2019. Последњи приступ 20. новембар 2023. РТВ. https://www.rtv.rs/sr_lat/evropa/vartolomej-potpisao-tomos-o-autokefalnosti-crkve-u-ukrajini_980986.html.
- Томос. 2022. *Томос о аутокефалији Македонске православне цркве (2022)*. 04.04.2023. Последњи приступ 20. новембар 2023. http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=томос_о_аутокефалији_македонске_православне_цркве_2022

- Тројицки, Сергије. 2008а. „Црквена јурисдикција над православном дијаспором”. У *Изабране студије из Црквеног права*. ур. Милутин Вучковић. 29-149. Београд: Гимназија у Смедереву
- Тројицки, Сергије. 2008б. „Суштина и фактори аутокефалије”. У *Изабране студије из Црквеног права*. ур. Милутин Вучковић. 125-149. Београд: Гимназија у Смедереву
- Тројицки, Сергије. 2008ц. „Цариградска црква као фактор аутокефалије”. У *Изабране студије из Црквеног права*. ур. Милутин Вучковић. 149-178. Београд: Гимназија у Смедереву
- Andelković, Nataša. 2022. „Balkan i pravoslavlje: Kako je biti episkop Crnogorske pravoslavne crkve i kakav je položaj kanonski nepriznatih crkava”. *BBC*. 17. januar 2022. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-60024994>
- Fukuyama, Francis. 1992. *End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- HPC.wordpress.com. 2023. „Osvrt na odluke Ekumenske komisije HBK”. 4. studenog [новембар] 2023. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://hrvatskapravoslavnacrkva.wordpress.com/>
- Huntington, P. Samuel. 1996. *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster
- Jovic, Rastko. 2021. „The Fluid Labyrinths of Autocephaly: »The Macedonian Orthodox Church«”. У *National and Ecumenical Orthodoxy*. (eds.) Dimitrios Keramidis – Nikos Kouramenos . 99-123. Thessaloniki: CEMES Publications.
- Kalkandjieva, Daniela. 2015. *The Russian Orthodox Church, 1917-1948 / From decline to resurrection*. New York: Routledge
- Knox, Zoe. 2004. *Russian Society and the Orthodox Church – Religion in Russia after Communism*. New York: Routledge Curzon.
- Proroković, Dušan. 2019. „Desant NATO-a na SPC uveliko traje”. 29.7. 2019. Последњи приступ 17. новембра 2023. *Standard*. <https://standard.rs/2019/07/29/desant-nato-a-na-spc-uveliko-traje/>
- RSE. 2023. „Radio Slobodna Evropa – Sveštenici iz Moldavije napuštaju Pravoslavnu crkvu pod okriljem Rusije zbog 'promovisanja proruskih interesa’”. 14. novembar 2023. Последњи приступ 21. новембар 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/moldavija-crkva-rusija/32679246.html>

Zoran Devrnja*

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology

**THE ORTHODOX CHURCH IN THE JAWS OF ACTUAL
GLOBAL GEOPOLITICAL CHANGES
CANONICAL AND SOCIO-POLITICAL ANALYSIS**

Resume

This paper points to processes that have been going on for a century and aim to change the modern image of the Orthodox Church. One patriarchy, the first in honour, is trying to impose itself as the supreme interpreter of traditions and theological narratives, as well as to change the canonical structure and ecclesial identity of all other autocephalous Orthodox Churches. The prehistory of the devastating processes starts with the restoration of national and church self-consciousness in the 19th century in the Balkans, which led to the emergence of the brainchild of restoring the autocephalous status of church communities in the liberated territories. The procedures for church independence were not initially approved by the Patriarchate of Constantinople. The leading patriarchy in honour, faced with the actual church situation on the Balkan Peninsula, confirmed the independence of the Athens Archdiocese and the Metropolitanate of Belgrade in the second half of the 19th century. However, the 20th century brought massive changes. The Balkan Wars, the Great War, the communist revolution in Russia, the disappearance of the Ottoman and Austrian empires, and the great tragedy of the Orthodox Greeks in Constantinople and Asia Minor led to changes in theological paradigms in the Patriarchate of Constantinople, which also initiated a change in its church position from *Primus inter pares* (The first among equals) to *Primus sine paribus* (The first without equals). This fact leads to the pretensions of this patriarchy to the entire Orthodox diaspora, as well as to the exclusive right to form criteria for granting autocephalous status to church communities that request it. However, the representatives of the Patriarchate of Constantinople very consistently continue to develop the theological assumptions of the new ecclesiological matrix, especially in the decades after the Second World War. Quite consciously and with the expected outcome, they are approaching the levers of power

* zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs;

of the US political elite with the desire to strengthen their position in front of the repressive regime in Turkey. Soon, they began to use the established connections and increased political potential to impose their ecclesiological and canonical views on other Orthodox churches, especially since the fall of the Iron Curtain and the demolition of the Berlin Wall. The resistance of the new ecclesiological narratives of the Patriarchate of Constantinople, which give it a priority place in relation to all other churches and in the processes of accomplishing canonical and spiritual authority, not just honour, to all reasoned theological and historical criticism from Orthodox theologians, canonists, and archbishops, points to the fact that the theological turnover of this Patriarchate is well and studiously prepared. It is apparent that this church expects essential benefits from it, but also that the shaped narratives have a reflective effect on anticipated political situations that have been preparing for decades under the guise of the pseudo-ideological supremacy of the West. Since it is under massive transformative pressure from the Western power centres, it's evident that the Orthodox Church is in great turmoil, with painful uncertainty about its resolution. The processes that are mentioned are part of global geopolitical change. Rational interpretation of reality suggests they are synchronized from the same centre of power and political decision-making, as well as mutually compatible and complementary. This fact tells us that the mutual relations of the Orthodox churches are in a crisis that seems to be designed and managed for the purpose of more comprehensive intervention in the self-consciousness of the Orthodox peoples and their ecclesial, national, ethical, and political identity.

Keywords: Constantinople Patriarchate, Serbian Orthodox Church, Moscow Patriarchate, autocephaly, Ukrainian Orthodox Church.

* Овај рад је примљен 22. новембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.